

K počátkům peněžní směny v Čechách

Jiří SLÁMA

NĚ 73, 2018, s. 10–14

Notes to the beginning of the monetary exchange in Bohemia

Since the break of the 8th and 9th centuries, the people in Bohemia were in intensive contacts with the Western Christian world represented by the powerful Frankish Empire. This is well documented by activities of the Bavarian missionaries in Bohemia and objects of the Western provenance found there (e.g. weapons, various decorations, etc.). Also the number of the Carolingian deniers registered in Bohemia significantly increased recently. Territorial expansion, engagement of the Přemyslid Bohemia in the profitable long-distance trade in the 10th century and the close Přemyslid contacts with the Bavarian milieu led to the production of the Bohemian coins at the beginning of the 960s – the deniers copying the Bavarian-Swabian prototypes. Introduction of these coins into the local exchange was not that simple. The coins struck in the 9th and 10th centuries were predominantly used by traders in long-distance trade and by ruling elites. Their larger and massive distribution can be taken into consideration since the beginning of the 11th century.

🗝️ *money; exchange; trade; coinage; Bohemia.*

🗝️ *peníze; směna; obchod; mincovnictví; Čechy.*

Od přelomu 8. a 9. století dostávali se naši předkové do intenzivních kontaktů se západním křesťanským světem. Tehdy se za vlády Karla I. Velikého (768–814) vytvořila v západní Evropě na troskách někdejšího západořímského antického impéria mocná francká říše. Ta expandovala směrem na východ do dolního labského levobřeží obývaného germánskými Sasy a také do horního Podunají s germánským bavorským obyvatelstvem. Tam se později zformovalo bavorské vévodství, jehož význam stoupl po krizi karlovské říše východofrancké.

S tímto prostředím měli naši předkové velmi časté styky. Svědčí o tom jak nálezy památek západní proveniencí na českém území (např. zbraní, různých ozdob aj.), tak i působení bavorských misionářů v Čechách; ti tehdy pořídili – do současnosti používaný – překlad základní křesťanské modlitby Otčenáše do slovanského jazyka. Dokladem vzpomínaných kontaktů se západním světem jsou na českém území i sporadické nálezy karolínských denárů, které známe z několika českých hradíšť (z Prahy-Šárky, Tismic či Hradce u Hudčic). Nejčastěji se tu setkáváme s mincemi Karla I. Velikého. Určitou výjimkou tu předsta-

* Prof. PhDr. Jiří SLÁMA, CSc., Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro archeologii (Praha).

vuje jenom zčásti zachráněný depot nalezený na Kladensku u Jedomělic, který obsahoval několik desítek denárů spadajících do doby vlády Ludvíka I. Pobožného (814–840) a pocházejících z několika mincoven. Jedná se o největší depot z tohoto období učiněný na východním pomezí francké moci, který má i velký historický význam. S tak velkým majetkem se totiž nikdy do nepřátelských zemí necestovalo. Z historických pramenů ovšem víme o vojenských střetech českých Slovanů s franckými bojovníky; tyto boje nakonec vedly k uznání tributární závislosti Čechů na jejich západním sousedovi. Skutečnost, která v pozdější době hrála důležitou roli, zvláště když ve druhé polovině 9. století začala do politických dějin střední Evropy zasahovat velkomoravská říše.

Přibližně ve stejném období se v Čechách vytvářela centrální knížecí moc. Vedoucí postavení mezi českými regionálními knížaty získal Bořivoj, první historicky doložený Přemyslovec. K této pozici mu napomohla i výhodná poloha jeho knížectví ve středu české země. Bořivojův křest na dvoře moravského vládcce Svatopluka I. znamenal ovšem odklon od předchozí spolupráce Čechů s bavorským vévodstvím a naopak příklon k Velké Moravě. Po Bořivojově úmrtí se proto vlády nad Čechami mohl celkem bez obtíží ujmout moravský Svatopluk. Jeden francký letopisec nastalou situaci charakterizoval slovy, že Svatopluk vytrhl česká knížata z bavorské nadvlády. Tato skutečnost neměla však dlouhého trvání, necht' po Svatoplukově smrti Bořivojovi synové Spytihněv I. a Vratislav I. se rychle vymanili z velkomoravského područí; o pomoc naopak požádali východofranckého krále Arnulfa I. V roce 897 to bylo naposledy, kdy při jednáních v cizině vystupovala všechna česká knížata jako politická reprezentace Čech. V budoucnu potom české zájmy zastupovala již jediná přemyslovská knížata. Pro další dějinný vývoj Čech to byla událostí zásadní.

Od sklonku 9. století začala se mocenská situace ve střední Evropě výrazně měnit. Způsobil ji příchod kočovných Maďarů do Karpatké kotliny. Jejich kořistnické vpády do okolních zemí napomohly na počátku následujícího věku k rozpadu Velké Moravy i k drtivé porážce bavorského vojska. V jejím důsledku oslabená východofrancká říše se potom rozpadla do několika samostatných vévodství, ze kterých se výrazně začalo projektovat Sasko. To umožnilo energickému saskému vévodovi Jindřichu I. řečenému Ptáčník stát se novým franckým králem a pod svou pravomoc začlenit jednotlivá germánská vévodství. Jindřich I. si podrobil i Bavorsko dosud považované Přemyslovci za jejich spojence. Bylo zřejmě jen otázkou času, kdy se Jindřich I. pokusí podmanit si přemyslovské Čechy. Obratnou politikou knížete Václava I. podařilo se sice krvavému střetu s Jindřichem I. zabránit, nikoliv však formální podřízení vyjádřenému placením pravidelného poplatku.

Václavův nástupce kníže Boleslav I. (935–972) během své dlouhé téměř čtyři desetiletí trvající vlády prováděl velmi obratnou politiku. Zpočátku se snažil o upevnění svého postavení v Čechách a to likvidací některých odbojných lokálních českých knížat. Když v roce 950 vtrhl do Čech nový saský panovník Ota I. zvaný Veliký, syn zesnulého Jindřicha I. Ptáčníka, rozhodl se Přemyslovec uzнат bez boje Otovu formální nadvládu s povinností odevzdávat mu pravidelný poplatek. Pro Boleslava vyplývaly z ujednání s Otou užší kontak-

ty se saskou dynastií i významnější zapojení do středoevropského politického dění. Boleslav vysláním svých bojovníků pomohl Otovi I. porazit kočovné Maďary ohrožující svými nájezdy rozlehlé oblasti ve střední Evropě. V rozhodující vítězné bitvě však zahynulo tisíc Boleslavových bojovníků. Ve stejném roce se Boleslav I. střetl s Maďary ještě v další bitvě a navíc potom vojensky pomáhal Otovi I. potlačit bouřící se slovanské kmeny v dolním Polabí. Přemyslovský kníže musel tudíž disponovat velkým počtem bojovníků. Zajištění všech životních potřeb pro tyto lidi, dále jejich vybavení drahou výzbrojí (meči, přilbami případně brněním) ale i celkové zabezpečení jejich rodin a stejně tak i obstarání všech náležitostí pro knížete a vybrané jedince žijící s panovníkem na hradech bylo nesmírně nákladné. Nepostačovaly k tomu domácí velmi omezené ekonomické zdroje a bylo je nutné doplnit – obdobně jak to dělali i jiní panovníci v oné době – kořistnickou směřující do okolních zemí.

Válečná kořist, poplatky odváděné porobenými zeměmi, různá cla vybíraná od kupeckých karavan i obchod s otroky to vše představovalo významný zdroj příjmů. O jeho velikosti se můžeme pouze dohadovat. Někteří historikové se např. domnívají, že za prodej otroků ve vzdálené Kordóbě získávali Přemyslovci ročně i několik tun stříbra. Podle kronikáře Kosmy dostával kníže Břetislav I. ročně od polského panovníka údajně 500 hřiven stříbra a 30 hřiven zlata a to za území, která český kníže nejdříve na Polácích dobyl a po několika letech opět navrátil. Údaj o výši tohoto poplatku může být však zkreslen kronikářovou zřetelnou snahou zveličit úspěchy jeho oblíbence knížete Břetislava I. Ona zmíněná platba se však netýká doby knížete Boleslava I.

Boleslav I. podnikl svou územní expanzi směrem na východ do oblasti, kde neexistovala žádná organizovaná vládní moc. Pronikl přes Moravu do Slezska, Malopolska a dále až na Volyň, která již sousedila s Kyjevskou Rusí. Toto obrovské rozšíření přemyslovské moci nenarazilo na odpor Oty I., který v oné době pobýval v Itálii. Tam v roce 962 dosáhl svého cíle, když ho papež Jan XII. korunoval na císaře formálně založené středověké římské říše. Vzpomenutou expanzí ovládl Boleslav I. i značnou část významné obchodní stezky, která spojovala evropská západ přes Prahu a Krakov s Kyjevem a dále s islámským světem. Po ní projíždějící obchodní karavany při obchodování již běžně používaly mince. Tak tomu bylo i na další významné magistrále spojující baltskou oblast přes Moravu s italským územím.

Tito cizí obchodníci přinášeli do Čech nejen luxusní zboží a otroky, ale i cizí mince. To byl také jeden z podnětů, proč kníže Boleslav I. někdy na počátku šedesátých let 10. věku, kdy byl na vrcholu své moci a slávy, přistoupil k ražbě domácích přemyslovských denárů. Předpokladem k úspěšnému zahájení ražby bylo obstarání dostatečného množství mincovního kovu (stříbra) a potom odborníků obeznámených s jejich ražbou a s celkovým provozem mincoven. Zřejmě obojí získal z bavorsko-švábského prostředí. Tamější denárové ražby se staly i vzorem pro nejstarší české denáry.

Prosadit v domácím prostředí mince jako nový platební prostředek nebylo nijak snadné. Trvalo dlouho, než denáry vytlačily do té doby používaná různá primitivní platidla. Takovými byly v Čechách plátěné šátky, které viděl někdy

v šedesátých letech desátého věku na pražském tržišti vzdělaný židovský obchodník, zeměpisec a diplomat Ibrahim ibn Jakub. O pomalém pronikání nejstarších českých denárů do místního prostředí svědčí jejich ojedinělé nálezy ze sídlištního prostředí (které lze nejspíše označit za ztrátové mince) a potom nepočetné případy jejich vkládání do hrobů. S nálezy nejstarších přemyslovských denárů se v Čechách setkáváme na soudobých hradištích a v jejich nejbližším okolí. Lze tu vzpomenout Hánín, Kozárovce, Libici, Kouřim, Netolice, Poděbrady, Prahu, Starý Plzenec či Veltruby. Stranou záměrně ponecháváme soudobé nálezy cizích mincí učiněné na českém území, které lze nejspíše spojovat s cizinci či soudobou domácí elitou. Naprostá většina obyvatelstva v Čechách nový platební prostředek ještě nepoužívala.

Následné období po úmrtí Boleslava I. v roce 972 charakterizuje pozvolný postup z někdejší slávy přemyslovského knížectví. Boleslavův syn Boleslav II. (972–999) se několikrát málo úspěšně pokusil zasahovat do nástupnických rozbrojů v říši, které tam propukly, když Otu I. nahradil v roce 973 jeho syn Ota II. Naopak nový polský panovník Měšek se v nastalé situaci zorientoval mnohem lépe, a proto mohl se souhlasem říše vpadnout do přemyslovských držav ve Slezsku a v Malopolsku a obsadit je. V roce 981 se potom kyjevský kníže Vladimír I. zmocnil do té doby Přemyslovci ovládané vzdálené Volyně. Navíc v domácím prostředí se kníže Boleslav II. dostal do sporů s pražským biskupem Vojtěchem. Pokusy knížete vyvést zemi z hluboké krize mu ke konci života ztěžovalo jeho těžké onemocnění.

Když Boleslav II. v roce 999 skonal, nalézalo se přemyslovské knížectví v neutešeném stavu. Dokládá to následné časté střídání panovníků na knížecím stolci. Dokonce na počátku 11. století se načas zmocnil vlády nad přemyslovským knížectvím polský Boleslav Chrabrý. Přemyslovcům zůstal v Čechách věrný pouze pražský Vyšehrad spravovaný pražským biskupem Thiddagem. Ten tam v oné době dal razit vlastní biskupské denáry potřebné nejspíše k zajištění plateb pro hradní bojovníky.

Politické a mocenské problémy v přemyslovské knížectví tehdy prohlubovala ekonomická krize, kdy v důsledku ztráty rozsáhlých teritorií přišli Přemyslovci o nejrůznější odtamtud získávané poplatky a dávky. Ty nepochybně náležely k nejdůležitějším knížecím příjmům. Velmi citelnou ztrátu přivodil např. pokles výnosů z prodeje otroků původně získávaných ze vzdálených území ovládaných Přemyslovci. Mnohem méně intenzivní byl prodej otroků z Čech, ke kterému podle zpráv kronikáře Kosmy docházelo ještě v průběhu první poloviny 11. století, kdy narážel na odpor biskupa Vojtěcha a proto ustával. Ekonomické ztráty nemohly Přemyslovcům vynahradit ani jejich občasné vpády do okolních zemí, jejichž cílem bylo získání co největší kořisti. Příkladem může být Břetislavův vpád do Polska v roce 1039, kdy tam uloupené bohatství radostně popsal kronikář Kosmas. Jak dokládají nálezy památek východoevropské (často přímo kyjevské) proveniencí ve střední Evropě a také na českém území aktivita na výše zmíněné kupecké stezce zřejmě pokračovala i v 11. století. Českou účast tam v onom období dokládá velký poklad mincí uložený do země kolem poloviny 11. století u běloruských Děgťan, který obsahoval i přemyslovské raž-

by. Jak velký zisk přinášela v onom období Přemyslovcům jejich účast na tomto obchodním podnikání je předmětem dohadů.

Změněná politickoekonomická situace ve střední Evropě za vlády Boleslava II. a za jeho nástupců nutně vyvolala potřebu zásadní změny ve způsobu ekonomického zabezpečení existence státu. Tou rozumíme zajištění všech životních potřeb knížete, jeho „věrných“ žijících v blízkosti panovníka a početných bojovníků vždy i s jejich rodinami, což celkem představovalo několik tisíc osob. V okamžiku, kdy se ve střední Evropě začaly vytvářet raně středověké státy bránící se loupeživé expanzi svých sousedů, nutně předchází kořistnický způsob zabezpečování existenčních potřeb pro knížectví ztroskotál.

Jejich hlavním zdrojem v nových podmínkách se naopak stala práce místního domácího obyvatelstva. Tu bylo zapotřebí co nejlépe ekonomicky využít. Řešením se stalo systematické rozšiřování obdělávané země, kde stále existovaly rozlehlé oblasti neosídlené a tudíž hospodářsky nevyužívané. Proto tehdy došlo k záměrnému přesídlování lidí a k zakládání osad v krajinách málo nebo vůbec neobydlených. Jména nově založených vsí někdy připomínají místa, odkud tito přichozí pocházeli (např. Žatčany, Sedličany apod.). V některých případech byli lidé přiváděni i z míst velmi vzdálených a dokonce i z ciziny (např. Krusičané z Polska) či se jednalo o určité specialisty (např. vinaře pocházející ze zemí ovlivněných římskoprovinciální kulturou).

Aby pro knížete plynul z těchto zásahů do rozsahu a struktury osídlení finanční zisk bylo nutné prosadit znalost peněz a jejich používání i u početného vesnického obyvatelstva. K šíření mincí v širokých vrstvách středověké české společnosti nepochybně napomohl kníže Břetislav I. (1034–1055), který v dekretech vydaných v roce 1039 ve Hnězdně nad hrobem sv. Vojtěcha stanovil mimo jiné peněžní pokuty jako běžný trest. V 11. století se v mincích platila i nejstarší středověké „daň z míru“.

O postupném pronikání denárů do celé české společnosti vypovídá narůstající obliba klást zesnulým do hrobu minci. Ta byla v Čechách ojedinele praktikována již v 10. století, kdy takto vybavené hroby známe ze hřbitovů na hradištích z jejich okolí. Naopak v následném jedenáctém věku je tento zvyk doložen již desítkami nálezů a to i na pohřebištích ležících mimo původní staré sídelní areály.

Mince vkládané do hrobů neměly ovšem funkcí peněžní, ale byly součástí pohřebních obřadů tzv. přechodových rituálů. Tento zvyk se udržel (i když jeho frekvence klesala) v našich zemích až do raného novověku. Stejný osud sdílela i některá tzv. primitivní platidla, pro která ani běžně používání monetizované měny neznamenal jejich konec. Ta totiž mohla za určitých situací měnu nahrazovat.

Mince se od doby knížete Břetislava staly běžnou součástí v životě české společnosti. V budoucnu se potom někdy stávaly i významným faktorem ovlivňujícím dějiny. To je však již jiná historie.

Numismatické listy

73 • 2018 • 1-2

Vedoucí redaktor / Chief Editor: Luboš POLANSKÝ.

Redakce / Editors: Michal MAŠEK, Luboš POLANSKÝ, Jiří SLÁMA

Redakční rada / Editorial Advisory Board: Marek CAJTHAML, Petr HAIMANN,

Dagmar KAŠPAROVÁ, Jiří MILITKÝ, Věra NĚMEČKOVÁ, Vlastimil NOVÁK,

Borys PASZKIEWICZ, Zdeněk PETRÁŇ, Eduard ŠIMEK, Jan VIDEMAN, Petr VOREL.

Jazyková redakce / Language Editor: Roman LANG.

Kontakt / Contact Address: lubos_polansky@nm.cz • 224 497 283.

Anglická abstrakta a resumé překládá / English abstracts and summaries translated by
Gabriela & Vlastimil NOVÁK.

NÁRODNÍ MUZEUM

Vydává: Národní muzeum ve spolupráci s Českou numismatickou společností.

Technická příprava a grafická úprava: Quattro-Production s. r. o.

Tisk: Kleinwächter Holding, s. r. o.

Přímý prodej zajišťuje stánek v Nové budově Národního muzea. Distribuci povinných výtisků,
výtisků pro předplatitele a distribuci volných výtisků zajišťuje Obchodní oddělení,

Národní muzeum, Vínohradská 1, 110 00 Praha 1, telefon 224 497 159, fax 222 246 047

(ze zahraničí: telefon +420 224 497 159, fax +420 222 246 047), e-mail: publikace@nm.cz.

Zde se přijímají i objednávky předplatného, z ČR i ze zahraničí a poskytují informace o cenách
předplatného. Členům České numismatické společnosti zasílá Česká numismatická společnost,

Arménská 1372/10, 101 00 Praha 10 - Vršovice, telefon 271 730 775.

Vychází dvakrát ročně jako dvojčíslo.

Redakční uzávěrky jsou 1. dubna a 1. září.

Pokyny pro autory najdete na www.nm.cz/publikace.

1.1. ČECHY, Boleslav II., Cach 89.

Naleziště: **Bodzia**, hrob D162 [PL].

1.3. ČECHY, Boleslav III., Cach 194.

Naleziště: **Bodzia**, hrob E864/II [PL].

2.1. ČECHY, Vladivoj I., Cach 219–221?

Naleziště: **Dziekanowice**, hrob 4/06 [PL].

Zvětšeno 2:1.

2.2. ČECHY, Břetislav I., Cach 324?

Naleziště: **Dziekanowice**, hrob 27/96 [PL].

Zvětšeno 2:1.

2.3. ČECHY, Spytihněv II., Cach 330.

Naleziště: **Dziekanowice**, hrob 26/99 [PL].

2.4. ČECHY, Vratislav II., Cach 346.

Naleziště: **Dziekanowice**, hrob 28/10 [PL].

2.4. ČECHY, Jaromír I., Cach 242, 248?

Naleziště: **Dziekanowice**, objekt XXV/02 [PL].

O b s a h

● □ Michal MAŠEK Významné životní jubileum Zdeňka Petráně	3
● □ Michal MAŠEK Portréty na mincích pergamských vládců <i>Portraits on coins of the rulers in Pergamon</i>	4
● □ Jiří SLÁMA K počátkům peněžní směny v Čechách <i>Notes to the beginning of the monetary exchange in Bohemia</i>	10
● □ Vojtěch BRÁDLE Poznámky k rozebrání denárového depotu z Čistěvsi (okr. Hradec Králové) <i>Some notes to the dispersal of the hoard of deniers from Čistěves (Hradec Králové district)</i>	15
● □ Stanisław SUCHODOLSKI Czeskie monety z X–XI wieku z cmentarzysk w miejscowościach Bodzia i Dziekanowice (Polska) <i>Bohemian coins of the 10–11th centuries from the cemeteries in Bodzia and Dziekanowice (Poland)</i>	19
● □ Borys PASZKIEWICZ Znalezisko denara českého krále Vladysława I i inne niezwykłe monety spod Radziejowa na Kujawach <i>The find of the denier of King Vladysław I of Bohemia and other unusual coins from the area of Radziejów in Kuyavia (Poland)</i>	33
● □ Marek BUDAJ Strieborné mince Žigmunda I. Luxemburského (1387–1437) a ich dopad na uhorské menové pomery <i>Silver coins of Sigismund I of Luxembourg (1387–1437) and their impact on the Hungarian monetary situation</i>	37
● □ Luboš POLANSKÝ Tři nepublikované nálezy uherských středověkých dukátů ze sbírky Národního muzea <i>Three unpublished finds of the Hungarian medieval ducats from the collection of the National Museum</i>	69
● □ Vojtěch BRÁDLE – Radek NOVÁK Dvojice novějších grošových nálezů z Úpicka (okr. Trutnov) <i>Two most recent hoards containing grossi found in the Úpice region (Trutnov district)</i>	85
● □ Pavel GREGOR Thustý kruhový peníz se lvem <i>Thick round coin with lion image</i>	91
● □ Jiří RYANT Hodnocení Josefa Smolíka z roku 1915 <i>Characteristic of Josef Smolík dating to 1915</i>	97